

Аналітична записка
 Серія ««Економіка»», № 8, 2019

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ІНКЛЮЗІЇ В УКРАЇНІ

Д. М. Гладких, к. е. н., доцент,
 заступник завідувача відділу фінансової політики
 Національного інституту стратегічних досліджень

Визначено основні проблеми забезпечення доступу широкого кола споживачів до фінансових послуг (фінансової інклюзії) в Україні: недостатній рівень розвитку безготівкової економіки, низький рівень фінансової грамотності населення, обмеженість доступу до фінансової інфраструктури у сільській місцевості, недостатній рівень довіри з боку фізичних осіб до фінансової системи, пов'язаний із неналежним захистом прав споживачів. Запропоновано напрями вирішення даних проблем: поширення в Україні найбільш перспективних видів безготівкових розрахунків; виконання пріоритетів Стратегії фінансової грамотності та досягнення ключових результатів її впровадження; поширення проекту «Укооп 2.0» на всі області України; встановлення банківських платіжних терміналів у всіх поштових відділеннях, розташованих у сільській місцевості; переведення всіх отримувачів соціальних виплат на безготівкову форму оплати.

Забезпечення фінансової інклюзії країни (доступності фінансових послуг для населення, у першу чергу, за рахунок поширення інформаційних технологій)

формує нові можливості для економіки та держави в цілому, адже стимулює економічне зростання шляхом розширення можливостей залучення заощаджень фізичних осіб та інвестування цих коштів у розвиток економіки, підвищує рівень добробуту населення шляхом розвитку у людей підприємницьких здібностей, спроможності розсудливо планувати особисті фінансові рішення, у т. ч. складання власного бюджету, контролю фінансових рахунків, заощаджень, кредитів, власного боргу тощо. Наразі 44 країни світу схвалили стратегію фінансової грамотності, а у 27 країнах цей документ перебуває на етапі розробки¹. Прискорене забезпечення фінансової інклюзії визначено також однією зі стратегічних цілей НБУⁱⁱ.

Висновки та рекомендації

Аналіз основних проблем забезпечення фінансової інклюзії в Україні дає можливість окреслити наступні напрями їх вирішення.

1. НБУ необхідно:

Стимулювати поширення в Україні таких інструментів забезпечення фінансової інклюзії, як: електронні гроші, системи мобільних платежів, у першу чергу – безконтактні, прийняття терміналами платежів готівкою для подальшого переказу, приватні транскордонні грошові перекази шляхом виконання наступних завдань:

- зниження попиту на готівку (через поширення безготівкових форм отримання доходів, підвищення вартості отримання готівки, зниження граничної суми розрахунків готівкою);

- підвищення рівня фінансової обізнаності споживачів у межах реалізації Стратегії фінансової грамотності НБУⁱⁱⁱ, що передбачає розробку єдиної комунікаційної платформи з питань фінансової грамотності та Освітньо-інформаційного центру на базі НБУ.

2. НБУ в координації з Міністерством освіти і науки України необхідно:

Забезпечити виконання пріоритетів Стратегії фінансової грамотності:

- зміна фінансової культури¹ фізичних осіб шляхом формування осередків фінансової культури в родині, школі, громаді, в тому числі, за допомогою лідерів суспільної думки. Індикатором виконання даного пріоритету має стати здатність фізичної особи складати власний бюджет, відповідально ставитись до власних фінансових рішень, здійснювати фінансове планування, у т.ч. на довгострокову перспективу, контролювати фінансові рахунки, заощаджувати та накопичувати, розсудливо користуватись кредитами та управляти власним боргом, активно та свідомо використовувати дистанційні канали обслуговування у фінансовій сфері, купувати та продавати товари та послуги через Інтернет, ідентифікувати Інтернет-

¹ Фінансова культура – знання, навички та відношення, необхідні для забезпечення відповідальної фінансової поведінки та підвищення фінансової інклюзії

шахрайства та вміти забезпечити себе від них;

– фокусування заходів щодо підвищення фінансової грамотності на молоді (віком від 10 до 24 років) як цільовій аудиторії, у першу чергу, шляхом викладання у школі курсу з фінансової грамотності як обов'язкового, внаслідок чого діти шкільного віку отримуватимуть базові знання та навички з фінансової грамотності;

– створення на базі Департаменту комунікацій НБУ єдиної комунікаційної платформи з питань фінансової грамотності за досвідом працюючих комунікаційних платформ Money Wise (Нідерланди), Finanzas para todos (Іспанія), Money Sense (Канада), La finance pour tous (Франція), Vikifin.be (Бельгія), Money Smart (Австралія). Ключовим завданням такої платформи має стати доведення інформації до споживачів простою та доступною мовою за допомогою візуального (графічного та відео) контенту. Прикладами комунікаційних заходів, що мають відбуватись на базі єдиної комунікаційної платформи НБУ, можуть слугувати, зокрема, успішні практики, що реалізуються нідерландською платформою Money Wise: «Тиждень національних грошей» для дітей 4-12 років, «3 пенсійні дні» для вже працюючих осіб, що розтлумачує різні варіанти майбутнього пенсійного забезпечення тощо^{iv};

– створення Освітньо-інформаційного центру при НБУ як осередку фінансової просвіти та комунікацій щодо завдань та функцій НБУ^v, в якому мають поєднуватись Музей грошей, Центр просвіти молоді та Центр компетенцій вчителів; принципами діяльності даного Центру мають бути: інноваційність, інтерактивність та просвітництво; прикладом успішного функціонування аналогічних центрів за кордоном є, зокрема, практика діяльності австралійської платформи Money Smart, що пропонує навчальні пакети з персональних фінансів для вчителів початкової та середньої школи, окремі модулі для школярів та їх батьків, загалом – набір з 20 інтерактивних цифрових інструментів, які пов'язані зі стандартною шкільною програмою, що забезпечує підвищення фінансової грамотності та тестування з фінансових дисциплін для 5 тис. вчителів і 120 тис. школярів з 90 шкіл країни^{vi}.

3. НБУ в координації з Всеукраїнською центральною спілкою споживчих товариств «Соор Україна» необхідно:

Забезпечити поширення проекту «Укооп 2.0» на всі області України та всі наявні (біля 14 тис.) крамниці, які працюють під брендом «Соор Україна», розширення набору фінансових послуг, які пропонують платіжні термінали: оплата комунальних послуг, оплата / погашення кредитів, здійснення переказів з карти на карту, виплату грошових переказів, інші банківські послуги за рахунок встановлення додаткових модулів прийому платіжних карток. Загалом ці заходи мають підвищити рівень проникнення фінансових сервісів серед сільського населення, спонукати сільських жителів до відкриття платіжних карт та використання їх для розрахунків в терміналах, а також акумулювання коштів на

рахунках клієнтів, що забезпечить додаткове зростання пасивів банківської системи.

4. *АТ «Укрпошта» та державним банкам (АТ КБ «Приватбанк», АТ «Державний ощадний банк України», ПАТ АБ «Укргазбанк») необхідно:*

Розглянути можливість встановлення платіжних терміналів у всіх поштових відділеннях, розташованих у сільській місцевості, що підвищить доступність банківських послуг для місцевих жителів.

5. *Міністерству соціальної політики України в координації з Пенсійним Фондом України та державними банками (АТ КБ «Приватбанк», АТ «Державний ощадний банк України», ПАТ АБ «Укргазбанк») необхідно:*

Здійснити поетапне переведення всіх отримувачів пенсійних та інших соціальних виплат на безготівкову форму оплати шляхом оформлення платіжних карток у відділеннях одного з державних банків (за вибором отримувачів), що сприятиме зростанню банківських пасивів, активізації безготівкових розрахунків та зниженню частки тіньової економіки в країні. При цьому необхідно узгодити таке переведення для кожного населеного пункту з гарантуванням можливості зняття готівки через мережу фізично доступних розташованих поруч банкоматів.

Зазначені рекомендації мають забезпечити вирішення основних проблем забезпечення фінансової інклюзії в Україні, якими наразі є:

1. Збереження високої питомої ваги фізичних осіб, які не користуються фінансовими послугами. Згідно даних Світового банку^{vii,viii}, станом на кінець 2017 р. близько 1,7 млрд дорослих людей (31 % населення) не мали банківського рахунку (Додаток 1). В Україні їх частка була ще вищою і складала 37 %^{ix,x}. При цьому динаміка доступності фінансових послуг в Україні є позитивною: у 2011 р. частка дорослих, які не мали жодного банківського рахунку, становила 59 %^{xi}. На сьогодні більше 100 країн світу вже мають розроблену національну стратегію з фінансової інклюзії або компоненти фінансової інклюзії, вбудовані до інших національних стратегій^{xii}.

2. Недостатній рівень розвитку безготівкової економіки. Питома вага готівкових розрахунків у загальній сумі платежів в останні роки в Україні має тенденцію скорочення, проте залишається вагомою. На момент прийняття рішення про впровадження в Україні комплексної програми переведення обігу коштів у безготівкову форму «Cashless economy» (2014 р.) рівень безготівкових розрахунків в економіці становив 25 %, а відношення готівки до ВВП – 18 %. Цілями проекту «Cashless economy» на 2020 р. визначені: рівень безготівкових розрахунків в економіці – 55 %, відношення готівки до ВВП – 7,5 %. Станом на 01.01.2019 р. рівень безготівкових розрахунків в економіці зріс до 45 %^{xiii}, відношення готівки до ВВП скоротилося до 10 %.

3. Низький рівень фінансової грамотності фізичних осіб. Фінансова інклюзія безпосередньо пов'язана з фінансовою грамотністю, тому найкращі

практики підвищення фінансової грамотності об'єднуються під егідою міжнародних організацій: Світового Банку, ОЕСР, USAID тощо. При цьому функція підвищення фінансової грамотності в інших країнах переважно належить Центральним банкам^{xiv}. Результати дослідження рівня фінансової грамотності, фінансової інклюзії та фінансового добробуту в Україні у 2018 р. засвідчили^{xv,xvi}, що Україна відстає за рівнем фінансової грамотності від провідних країн з результатом у 11,6 балів з максимальних 21. При цьому недостатня фінансова грамотність є однаково актуальною проблемою для всіх українців незалежно від віку, статі, регіону проживання. Зокрема, українці уникають розмов про особисті фінанси та методи управління ними, більшість орієнтована на витрачання грошей у поточному періоді та схильна більше витратити, ніж заощаджувати. При цьому існує високий суспільний запит на підвищення фінансової грамотності. Одним із останніх заходів регулятора, спрямованих на вирішення даної проблеми, стала презентація відповідної Стратегії НБУ^{xvii}, що відбулась 12.06.2019 р.^{xviii}

4. Обмеженість доступу до фінансової інфраструктури у сільській місцевості. Однією з перешкод, що стоїть на шляху забезпечення фінансової інклюзії в Україні, є неможливість для мешканців сільських територій користуватись фінансовими послугами через їх фізичну недоступність. Приміром, за показником насиченості платіжними терміналами лідером є Київ, де їх кількість близька до європейських країн і становить 16,2 од. на тисячу мешканців, у Дніпропетровській та Харківській обл. ці показники становлять відповідно 8,5 та 6,5, натомість у Закарпатській та Тернопільській обл. цей показник становить лише 3,3. У середньому по країні на тисячу осіб населення припадає 6 терміналів, тоді як у Польщі – 12,5, а у Великобританії – понад 50^{xix}. У сільській місцевості в Україні мешкають близько 13 млн осіб, або 31 % населення^{xx}. При цьому в сільській місцевості спостерігається обмежена присутність фінансових послуг на тлі домінування готівкового обігу, фізична обмеженість доступу до Інтернету, домінування лише двох загальнонаціональних брендів: АТ «Укрпошта» та «Соор Україна» (до ребрендингу – «Укоопспілка»). Отже, сільські жителі відчувають гострий дефіцит пропозиції базових фінансових послуг: можливості оплати комунальних послуг, поповнення мобільного рахунку, оплати за Інтернет, оплати з використанням карти, отримання переказів тощо. Наразі у крамниціях Тернопільської обл. на базі «Соор Україна» впроваджується проект «Укооп 2.0», що передбачає встановлення терміналів з каталогом товарів та фінансових послуг, які надаватимуть споживачам можливість здійснення безготівкових операцій, оплати мобільного зв'язку, Інтернету тощо.

5. Недостатній рівень довіри населення до фінансової системи, пов'язаний із неналежним захистом прав споживачів. Однією зі стратегічних цілей НБУ^{xxi} є забезпечення максимальної відкритості та прозорості його дій. У межах заходів, спрямованих на досягнення цієї мети, наприкінці 2018 р. було

затверджено нову Стратегію комунікацій^{xxii}, що містить три головні цілі: зміцнити довіру до регулятора, максимізувати його вплив на поведінку економічних агентів, усунути інформаційну асиметрію та знизити рівень невизначеності в економіці через забезпечення максимального доступу до інформації. З початку 2019 р. запрацювала Експертна платформа НБУ^{xxiii} – комунікаційний майданчик, що об’єднує фахівців центробанку із великим багажем знань у різних галузях економіки та фінансів. Від початку роботи Експертної платформи НБУ з матеріалами дослідників можна знайомитися на сторінці НБУ у Facebook та на Youtube-каналі регулятора. Для посилення довіри НБУ також встановлює нові стандарти захисту прав споживачів фінансових послуг та починає впроваджувати нове регулювання, що передбачає розробку нового стандарту взаємин клієнт – провайдер фінпослуг; створення в НБУ окремого підрозділу, що має опікуватись зверненнями громадян (Управління захисту прав споживачів фінансових послуг^{xxiv}); відкриття кол-центру та Єдиного центру прийому громадян для оперативного отримання відповідей на питання, пов’язані з банківськими та фінансовими послугами^{xxv}. Прийняття 20.09.2019 р. Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг^{xxvi} має суттєво підвищити довіру до фінансової системи України в цілому. Змінами у законодавство уніфікуються підходи до розкриття інформації про вартість та інші параметри фінансових продуктів та послуг, формати спілкування банків з клієнтами під час отримання скарг, визначені строки та зміст звернень та відповідей.

Додаток

Таблиця 1

Забезпечення фінансової інклюзії в окремих країнах у 2017 р.

Країна	Частка дорослого населення, що має принаймні один банківський рахунок, %
Австрія	98
Азербайджан	29
Білорусь	81
Болгарія	72
Вірменія	48
Грузія	61
Естонія	98
Індія	80
Італія	94
Казахстан	59
Киргизія	40
Китай	80
Латвія	93
Литва	83
Молдова	44
Польща	87
Росія	76
Румунія	58
Словаччина	84
Туреччина	69
Угорщина	75
Україна	63
Франція	94
ФРН	99
Чехія	81
Світ загалом	69

Джерело: Світовий банк^{xxvii}

ⁱ World Bank (2017). Global Financial Inclusion and Consumer Protection Survey [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://documents.worldbank.org/curated/en/430051513370920202/pdf/122058-REVISED-PUBLIC-Global-FICP-Survey-Web-Final.pdf>

ⁱⁱ Стратегія Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64754192>

ⁱⁱⁱ Стратегія фінансової грамотності: версія 1.0. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=96715983>

- ^{iv} National Strategy for Financial Education in the Netherlands 2014 – 2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.wijzeringeldzaken.nl/bibliotheek-/media/pdf/7158-wig-strategic-programme-web-eng.pdf>
- ^v Важливість фінансової грамотності та міжнародний досвід [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=83136318&showTitle=true
- ^{vi} National Strategy for Financial Education in the Netherlands 2014 – 2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.wijzeringeldzaken.nl/bibliotheek-/media/pdf/7158-wig-strategic-programme-web-eng.pdf>
- ^{vii} FINDEX World Bank Group, 2017 (The Global Findex Database) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://globalfindex.worldbank.org/>
- ^{viii} Global Financial Inclusion and Consumer Protection Survey, 2017, World Bank Group [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83136331>
- ^{ix} Дослідження USAID: Фінансова грамотність, обізнаність та інклюзія в Україні, 2017 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=83136332>
- ^x Звіт НБУ за 2018 рік. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=95170958>
- ^{xi} Вітальне слово Голови НБУ Я.Смолія на Finclusion UA: Форум з фінансової інклюзії [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=71600439&showTitle=true
- ^{xii} Фінансова інклюзія [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=3961976&cat_id=3115908
- ^{xiii} Річний звіт Національного банку за 2018 рік: 10 ключових показників роботи українського центробанку за минулий рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=96085949&cat_id=55838
- ^{xiv} Важливість фінансової грамотності та міжнародний досвід [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=83136318&cat_id=83136317#_ftn2
- ^{xv} Бондаренко Н. Стратегія фінансової грамотності: версія 1.0 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://finclusion.bank.gov.ua/src/files/%D0%9D%D0%B0%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%8F%20%D0%91%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20Strategy_fin_gramotnist%D1%96_NBU_pr.pdf
- ^{xvi} Методика розрахунку індексу пояснюється в OECD/INFE International Survey of Adult Financial Literacy Competencies, 2016; USAID/Financial Sector Transformation Project Звіт «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні: результати дослідження», 2019. Рівень фінансової грамотності: 0-21 бал
- ^{xvii} Стратегія фінансової грамотності: версія 1.0. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=96715983>
- ^{xviii} Важливість фінансової грамотності та міжнародний досвід [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=83136318&cat_id=83136317#_ftn3
- ^{xix} Вітальне слово Голови НБУ Я.Смолія на Finclusion UA: Форум з фінансової інклюзії [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=71600439&showTitle=true
- ^{xx} Проект УКООП 2.0 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://finclusion.bank.gov.ua/src/files/Valeriy%20SIROSHNAN_UCOOP_UKR.pdf
- ^{xxi} Стратегія Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64754192>
- ^{xxii} Нові пріоритети у комунікаціях НБУ: нова стратегія, створення Експертної платформи та розвиток бренду [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=86613611&cat_id=55838
- ^{xxiii} Сайт експертних оцінок співробітників Національного банку України. Публікації не є офіційною позицією та рішеннями Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://expla.bank.gov.ua/expla/>
- ^{xxiv} Україна стала 120-ю державою у світі, де права споживачів фінансових послуг захищені законом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua/news/all/ukrayina-stala-120-yu-derjavoyu-u-sviti-de-prava-spojivachiv-finansovih-poslug-zahischeni-zakonom>
- ^{xxv} Фінансова інклюзія як драйвер економічного зростання: що потрібно робити державі, бізнесу та громаді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=96382940&cat_id=55838
- ^{xxvi} Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав споживачів фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66720
- ^{xxvii} INDICATOR TABLE [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://globalfindex.worldbank.org/sites/globalfindex/files/2018-04/2017%20Findex%20full%20report_indicator%20table.pdf